

BELÂGATIN SİSTEMATİZE EDİLMESİNDE ES-SEKKÂKÎ VE EL-KAZVÎNÎ'NİN ROLÜ

Dr. M. Akif ÖZDOĞAN*
Sütçü İmam Ünv.
İlahiyat Fakültesi

Belâgat ilminin, günümüz belâgat eserlerinde yer alan meânî, beyân ve bedî' şeklindeki tasnifi es-Sekkâkî ve onun talebesi el-Kazvînî(öl.739/1338) tarafından yapılmıştır. Bunlardan önceki dönemde belâgat ilmi ile ilgili yapılan târiflerin de kısmî bir târif olup¹; es-Sekkâkî(öl.626/1299)'nin yaptığı gibi kapsamlı bir tarif yapılmadığı görülmektedir. Bu döneme kadar bu ilimde değişik aşamalar kaydedilmiştir. Önceleri pratik olarak edipler tarafından eserlerinde tatbik edilen belâgat ilmi; el-Câhiz (öl.255/869) İbnu'l-Mu'tez (öl.296/908) ve 'Abdulkâhir el-Curcânî (öl.471/1078) gibi ediplerle ilmi bir zemine oturtulmuş; nihayet h. VI. asırda es-Sekkâkî ve VII. asırda talebesi el-Kazvînî tarafından sistematik hale getirilerek bugünkü tasnifi yapılmıştır. Biz bu çalışmamızda es-Sekkâkî ile el-Kazvînî'nin belâgat ilminin sistematik hale getirilmesindeki çalışmalarını inceleyeceğiz.

ES-SEKKÂKÎ DÖNEMİNE KADAR BELÂGATIN GELİŞİM SÜRECİNE KISA BİR BAKIŞ

Klasik dönem Arap belâgatında, bu ilim önceleri bir meleke olarak varlığını sürdürmüş, daha sonra teorileri konulmaya başlanmıştır. el-Câhiz, el-Beyân ve't-tebyin adlı eseriyle teorik olarak belâgatın ilk temelini atarak²; belâgatın ve beyân ilminin kurucusu kabul edilmiştir. el-Cahiz, bu eserinde belâgat kelimesini kullanmakla birlikte beyân'a daha fazla yer vermiştir. el-Câhiz'in, "*her makâmın bir makalî*" vardır ifadesi³, belâgatın "*muktezâyı halin durumuna göre söz söyleme*"⁴ şeklinde târif edilmesinin temelini oluşturmuştur. O, belâgat kavramlarının önemli bir kısmını kullanmış ve bunlarla ilgili örnekler vermiştir. Örneğin; "*mesel*" kelimesi ile istiâre ve kinayeyi kastedtiği görülür. Yine teşbîh ve kısımlarını, icâz, itnâb, sec' ve çeşitlerini incelemiştir⁵. el-Câhiz'in bu eserinde belâgatın pek

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Ünv., İlahiyat Fakültesi.

¹ Bedevî Tabâne, '**İlmu'l-beyân**, Mektebetu'l-enculû el-mısriyye, Kahire, 1962, 5-6.

² Dâvûd Sellûm, **en-Nakdu'l-menhecî**, Mektebetu'n-nehdati'-arabiyye, Beyrut, 1987, 1.

³ el-Câhiz, **el-Beyân ve't-tebyîn**, 'Abdusselâm M. Hârûn, III, Dâru'l-fikr, 1996, 43.

⁴ Bkz. es-Sekkâkî, **Miftâhu'l-'ulûm**, el-Mektebetu'l-'ilmiyye, Beyrut, tsz.

⁵ el-Câhiz, **a.g.e.**, II, 324.

çok konusunu bulmak mümkündür. Ancak bilgiler eserinin değişik yerlerinde dağınık bir şekildedir.

İbnu'l-Mu'tez de aynı dönemde *Kitâbu'l-bedî'* ismini verdiği bir eser te'lif ederek bedî' ilminin kurucusu kabul edilmiştir. Eserinde, istiâre, tecnîs, mutâbaka, reddu a'câzi'l- kelâm 'alâ mâ tekaddemehâ sanatlarına, ve bu sanatlarla ilgili yapılan kusurlara yer vermiştir⁶. İbnu'l-Mu'tez, döneminde yaygın olan on üç sanatı "*mehâsinu'l-kelâm*" bölümü altında inceleyip, şiirlerden örnekler verir⁷. Bu sanatlar, "*i'tirâz, i'nât, ifrât, iltifât, el-medh yuşbihu bi'z-zem (zemme benziyen medh), tecâhulu'l-ârif, husnu't-tazmîn, kinâye, husnu't-teşbîh, el-hezlu yurâdu bihi'l-cidd (ciddiyetin kasdedildiği şaka), bir manâdan başka bir manâya geçiş, mursel ve ta'kîd*"dir. İbnu'l-Mu'tez'in ele aldığı bu sanatlar, bugünkü tasniflere göre bedî' ilmine ait olmayıp; meânî, beyân ve bedî' dallarının hepsine dahil olmaktadır. Hem el-Câhiz hem de İbnu'l-Mu'tez henüz tasnif edemedikleri belâgat dallarını edebî zevkle ele almışlardır.

Kudâme b. Ca'fer (öl.337/948) de "*Nakdu's-şi'r*" adlı eserinde pek çok belâgat kurallarını incelemiştir. Kudâme'nin, bu eserinde Aristoteles'in şekilci, felsefî ve akılcı metodunu takip emesi belâgatın şekilci ve mantık ve felsefenin etkisine girmesinin ilk adımı olarak görülür. Arap edebiyatında Aristoteles'den etkilenerek şekilci bir yöntem izleyen ilk tenkitçi-belâgatçı olması sebebiyle Kudâmeyi, döneminin tenkitçileri edebî zevki yok etmek, tenkit ve belâgatı şekilci bir hale getirmekle suçlarlar⁸. Kudâme, döneminin tenkitçilerinden pek çok tenkit almasına rağmen; metodu Arap belâgatında yayılır ve çoğu belâgatçılar kısmen de olsa onu takip ederler. Meselâ, Ebû Hilâl el-'Askerî(öl.395/1004) "*Kitâbu's-sinâ'ateyn*", İbn Reşîk (456/1063), "*el-'Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbihî ve nakdih*", 'Abdulkâhir al-Curcânî, "*Delâ'ilu'l-i'câz*" ve "*Esrâru'l-belâga*" adlı eserlerinde ondan etkilenmişlerdir⁹. Ancak bu belâgatçılarda edebî zevk ön planda olmuş ve ondan sadece kısmen etkilenmişlerdir. Kudâme'nin asıl etkisi, 'Abdulkâhir el-Curcânî'den sonra görülmeye başlamıştır.

'Abdulkâhir el-Curcânî ve ondan önceki belâgatın özelliklerini kısaca şöyle sıralayabiliriz: Sözdeki güzellik ve kaynağı, edebi zevk unsurunun geliştirilmesi, sanatın geliştirilmesi, belâgat eserinden güzel-kötü gibi değerlendirmede bulunulması¹⁰. Tüm bunlar bu döneme ait belâgatın ve edebi tenkidin özelliği idi. Belâgat tarihine baktığımız zaman

⁶ İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî'*, nşr. Ignatius Kratchkovsky, Londra, 1935, 47-52.

⁷ İbnu'l-Mu'tez, *a.g.e.*, 57-77.

⁸ M. Akif Kireşçi, *Kudâma b. Ca'far ile Abû Hilâl al-'Askerî' de Şiir Eleştirisi*, Basılmamış Y.L. tezi, 81.

⁹ Muhammed Mendûr, *en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab*, Dâru'n-nahdati'l-misriyye, Kahire, 1976, 67.

¹⁰ 'Abdul'azîz 'Atîk, *Fî Târîhi'l-belâgati'l-'arabiyye*, Dârun-nahdati'l-'arabiyye, Beyrut, tsz, 300.

zaten edebi tenkit ile belâgatın iç içe ele alındığı görülür. ‘Abdulkâhir el-Curcânî’den sonra bu öz ve özellikler, yerini felsefe ve mantık metodu ile ele alınan şekilci belâgata bırakmıştır.

‘Abdulkâhir el-Curcânî’ye kadar belâgat ilmi genel olarak edebî zevkin hakim olduğu bir çerçevede önemli gelişme göstermişti. ‘Abdulkâhir el-Curcânî önceki belâgatçıların bilgilerini de göz önünde bulundurarak adına meânîn-nahv (Delâilu’l-i‘câz) adını verdiği meânî ilmi ile, Esrârul-belâga dediği beyân ilminin temellerini atmıştır. *Delâilu’l-i‘câz* adlı eserinde fesâhat ve belâgat kavramlarını izah ettikten sonra meânî ilminin pek çok konusunu ele almış, ayrıca beyân ilmine ait olan kinâyeye, mecâz, istiâre ve temsîl sanatlarına da bu eserinde yer vermiştir. *Esraru’l-belâga* adlı eserinde de beyân dallarından teşbih, mecâz, istiâreye yer vermiş, kinaye sanatını diğer eserine bırakmıştır. Bu eserinde bedî‘ sanatlarından tecnîs ve sec‘i ele almıştır.

Edebî zevk sahibi olan ‘Abdulkâhir el-Curcânî’den sonra Arap edebiyatında “*edebiyat ve kelâm ekolleri*” ortaya çıkmıştır. Edebiyat ekolü Şam, Mısır ve Irak’ta ortaya çıkmıştır. Bu edipler genellikle Arap edipleridir. Arap edebi zevkine sahip, felsefe ve mantık kurallarına soğuk bakan ediplerin oluşturduğu bu ekol mensupları, edebî tenkit ve belâgatı edebî zevk içinde ele almışlardır. Konuların anlatımında ayet, şiir, Arap atasözlerine geniş olarak yer vermişlerdir. Bu ekolün en önemli temsilcileri İbn Sinan el-Hafaci, Usâma b. Munkız, İbnu’l-Esir, İbn el-İsba‘ el-Mısri, et-Tûfî el-Bağdadidir. ‘Abdulkâhir el-Curcânîden sonra bu edipler onun yolunu takip etmişlerse de kelâm ekolünün daha baskın ve etkin çıkması nedeni ile belâgatın donuklaşp, özünü kaybetmesine engel olamamışlardır¹¹.

Kelâm ekolü ise Türk, Fars ve Tatarların yaşadığı doğu (meşrik) bölgesi edipleri tarafından oluşturulmuştur. Bu ekol mensupları Arap edebi zevki yerine dönemin revaçta olan mantık, felsefe ve kelim ilimleri ile de temayüz ettiklerinden edebiyatta ve belâgatta bu ilimlerin şekilci, kuralcı ve sistematize edici özelliklerini kullanmışlardır. Fahrüddîn er-Râzî(öl.666/1267) ve es-Sekkâkî bu ekolün en etkili belâgatçıları arasında yer almıştır¹².

Ahmet Emîn, ‘Abdulkâhir el-Curcânî’den sonra Arap olmayan kişiler tarafından belâgatın donuk hale getirildiğini savunur. Ona göre, es-Sekkâkî gibi alimler, belâgatla ilgisi olmayan tabirleri bu ilme kattılar. el-Miftah ve şerhleri ile belâgat, asli hüviyetinden uzaklaşmış, ‘Abdulkâhir ve öncesi belâgat anlayışı kaybolmuştur¹³. Meselâ; er-Râzî, *Nihayetu’l-icaz fi dirâyeti’l-i‘câz* adlı eseri ile Abdulkâhir’in adı geçen iki eserini mantık, felsefe, kelim, cedel, fıkıh ve usulü gibi ilimlerin ışığı altında telhîs etmiş ancak bu

¹¹ ‘Abdulkâdir Huseyn, *el-Muhtasar fi târihi’l-belâga*, Kahire, 1982, 13.

¹² ‘Abdulkâdir Huseyn, a.g.e., 14.

¹³ Ahmed Emin, *en-Nakdu’l-edebî*, Mektebetu’n-nahdati’l-‘arabiyye, Kahire, 1965, 451.

çalışmasında edebi zevki ve özü hissettirememiş, şekilci ve kurallar koyan bir hüviyet kazandırmıştır. er-Râzî, bu çalışmasında yeni bir şey ortaya koymamış; sadece kısmî tasnifler yaparak; ‘Abdulkâhir el-Curcânî’nin adı geçen iki eserine telhîs yapma geleneğini başlatmıştır¹⁴.

‘Abdulkâhirin adı geçen iki eserine kalıcı telhîsi, es-Sekkâkî yapmış¹⁵, es-Sekkâkî’nin bu eserine günümüze kadar etkisini sürdürebilecek telhisi de talebesi el-Kazvîni gerçekleştirmiştir.

BELÂGATIN TASNİFİNDE es-SEKKÂKÎ VE el-KAZVÎNİN ETKİSİ

Sırâcuddîn Ebû Ya’kûb Yusuf b. Muhammed es-Sekkâkî felsefe, mantık, kelim, fıkıh ve usulu, dil ve belâgat ilimlerinde temayüz etmişti. Döneminin en önde gelen alimlerindendi. ‘Abdulkâhirin adı geçen iki eserini titiz bir şekilde incelemiş, er-Râzînin bu eserlere yazdığı telhîsi görmüş; ancak bu tasnifi yeterli bulmamış ve *Miftâhu’l-‘ulûm* adlı meşhur eserini telif ederek günümüze kadar etkisini sürdüreceği olan belâgat tasnifini ortaya koymuştur¹⁶.

es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümünde belâgat ilimlerinin tasnifini yapar. Önce meânîyi, daha sonra beyân’ı ele alır. Bu iki kısma ilâve olarak da bedî’ ilmini inceler. Ayrıca meânî ve beyân ilimleri için arûz ve kafiye bilgisine ihtiyaç olduğunu belirtir ve bunları kitabının sonuna ilave yapar¹⁷.

es-Sekkâkî’nin, belâgatın kavramlarını izah edişinde Kudâme b. Ca’fer gibi şekilci, felsefe ve mantık ilmi kuralları içinde olduğu görülür. Bu haliyle onun belâgat kavramları ile ilgili târif ve açıklamaları, karmaşık, anlaşılması güç bir hale gelmiş, edebî zevk yok olmuştur¹⁸.

es-Sekkâkî bu eserinde temel kaynaklara inerek, belâgatın alt dalları ile ilgili kavramları tarif etmiştir. Bu tarifleri karmaşık, zor ve uzundur. Ancak doğru, sağlam ve isabetlidir. O, mantık ilmi sayesinde ta’lîl, tarif ve taksimde sağlam bir yapı oluşturmuştur. Akli gücü meselelere hakim olduğundan hataları oldukça azdır¹⁹. Belâgatı üç bölüme ve bunları da kendi arasında geniş kısımlara ayırmasındaki ince kavrayışı göze çarpar. Ancak ‘Abdulkâhir el-Curcânî ve ez-Zemahşerî(öl.583/1143) deki insan ruhunu rahatlatan edebi

¹⁴ ‘Abdulkadir Huseyn, a.g.e., 199.

¹⁵ ‘Abdul‘azîz ‘Atîk, a.g.e 300.

¹⁶ ‘Abdul‘azîz ‘Atîk, a.g.e. 300.

¹⁷ Bkz. es-Sekkâkî, a.g.e.

¹⁸ Ahmed Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu’t-telhîs*, Mektebetu’n-nahda, Bağdat, 1976, 399-400.

¹⁹ Şevkî Dayf, *el-Belâga târîh ve tatavvur*, Dâru’l-meâ‘rif, Kahire, 1962, 287

zevk görülmez. Bu eseri ile belâgatı kuralcı bir ilim haline getirmiştir²⁰. Halbuki daha önceki belâgat eserlerinde ilimle birlikte sanatın ağırlığı da göze çarpardı. es-Sekkâkî'nin, belâgatı, nahiv kurallarını açıklar gibi açıklaması, onu mantık kuralları gibi kalıplaştırmıştır²¹.

Zor ve karmaşık bir üslup kullanan es-Sekkâkî'nin bilgileri orijinal olmayıp, başta 'Abdulkâhîr el-Curcânî olmak üzere kendinden önceki belâgatçıların eserlerinin güzel bir özetidir²². Ancak belâgat ilmi ile ilgili tarifleri her ne kadar önceki belâgatçıların eserlerinde var olan bilgilerin bir araya getirilmesinden ibaret olsa da; yaptığı tarifler orjinaldir. er-Râzî bu konuda es-Sekkâkî kadar başarılı olamamıştır. Ayrıca belâgata ilave edilecek fazla bilgi kalmadığından ve eldeki bilgiler de kitaplarda dağınık olduğundan, bu bilgilerin tasnif edilerek güzel bir şekilde tarifi gerekiyordu. İşte bütün bunları ince ve dakik zekası ile es-Sekkâkî gerçekleştirmiştir..

es-Sekkâkînin belâgatı, meânî ve beyân olarak tasnif etmesi ve bu iki kısma lafzî ve manevî güzellikler diyerek bedî'ye işâret etmesi; bu ilmin tasnif edilmesi açısından çok önemlidir. Çünkü önce belâgatı üç kısma ayırmış daha sonra bu üç taksimden genel tarifini yapmış, sonra da kapsamına giren bütün belâgat meselelerini bu kısımlar altında toplamıştır. Böylece bütün belâgat meselelerini ilgili yerlerde bulma imkanı hasıl olmuştur.

es-Sekkâkî Miftâhu'l-'ulûm adlı eseriyle bu alanda şöhrete kavuşmuş; belâgatçıların onun bu eserine hayran kalarak telhîs ve şerhler yazmaya başlamışlardı. O kadar ki, belâgatçıların bu alandaki kabiliyetlerini bir yana bırakarak, onun eserini anlamaya ve şerh etmeye koyulmuşlardı. Onlar hayranlıklarından dolayı beş asrı şerh ve telhîslerle geçirmişlerdir²³. Ancak bu belâgatçıların güzel görüşleri şerhler içinde kaybolmuştur. Onun bu eserine yazılan en güzel ve günümüze kadar etkisini sürdüren telhîsi, el-Kazvînî telif etmiştir²⁴. *Telhîsu'l-miftâh* adını verdiği telhîsinde es-Sekkâkî'nin telhîsini ve özetini kendi görüşlerini katarak yapmıştır. el-Kazvînî bu telhîsten sonra bu eserini *el-İzah* adlı eseriyle şerh etmiştir. el-Kazvînînin, bu eserlerindeki bilgiler günümüz belâgatında da yer almıştır²⁵.

el-Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh* adlı eserini telif etmesindeki nedenini mukaddimesinde şöyle açıklar; es-Sekkâkînin "*Miftâhu'l-'ulûm*" adlı eserinin üçüncü kısmı, tertibi en güzel, yazılışı tam, temel kuralları bir araya getirme yönüyle mükemmel olup, bu alanda yazılan kitapların en faydalısıdır. Ancak bu eserde, fazlalık, gereksiz uzatmalar ve kapalı ifadeler

²⁰ Şevkî, a.g.e., 288.

²¹ Şevkî, a.g.e., 288

²² 'Abdul'azîz el-'Atîk, a.g.e., 272.

²³ 'Abdul'azîz el-'Atîk, a.g.e., 278.

²⁴ el-Kazvînî, *Telhîs*, S. Bilici Kitâbevi, İstanbul; *Telhis ve Tercümesi*, Haz. Nevzat Yanık, Mustafa Kılıçlı, Sadi Çöğenli, Huzur Yay. Dağ., İstanbul.

²⁵ Bkz. Bekrî Emîn Şeyh, *el-Belâgatu'l-'arabiyye fi sevbihe'l-cedîd*, Dâru'l-'ilmi'l-melâyîn, Beyrut, 1982.

bulduğundan kısaltılması mümkün olup, açıklama ve ayıklamaya da ihtiyaç olduğundan ondaki kaideleri içeren özet bir kitap telif ettim. Araştırma ve düzenleme gayretimi eksik etmedim. Onun tertibinden daha kolay anlaşılır bir tertibe koydum. İsteklilerin çabuk elde etmesi ve kolay anlaması için lafzını aşırı kısaltmaya da gitmedim. Bazı yazarların kitaplarında gördüğüm faydalı bilgileri ve hiçbir kimsenin ifadesinde –kendisine açıkca ve işaretten – bulmadığım ek bilgileri de ilave ettim ve ona “Telhîsu’l-miftah” adını verdim²⁶. Onun bu ifadeleri hem es-Sekkâkînin, hem de kendisinin eserinin özelliklerini ortaya koymaktadır.

Şimdi de iki müellifin belâgatın kısımlarının tasnif edilmesindeki katkılarını ele alalım.

1-MEÂNÎ İLMİ

Meânî kavramını ilk kez, el-Merzubânî (384/994) ile Ebû Bişr b. Mattâ b. Yûnus bir tartışma esnasında kullanmışsa da ilmi anlamda ‘Abdulkâhir el-Curcânî’nin kullandığını görmekteyiz²⁷. el-Curcânî “*Delâ’ilu’l-i’câz*” adlı eserinde *me’ânî* kavramını kullanmamışsa da “*nazm*” ve “*me’âni’n-nahv*” ifâdelerine yer vermiştir. es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm* adlı eserinde ‘Abdulkâhir el-Curcânî’nin “*me’âni’n-nahv*” ve “*nazm*” teorilerine “*me’ânî*” adını vermiştir. Böylece es-Sekkâkî, bu ismi kendisi ortaya koymayıp; ‘Abdulkâhir’in kullandığı bu iki kavramdan hareketle meânî ifadesini kullanmıştır. Ancak müellifin bu iki kavram yerine sadece “meânî” ifadesini kullanması önemlidir.

‘Abdulkâhir’e göre, nazm, (ya da meânî’n-nahv) kelamın nazmı ile eşyalar arasında irtibat kurmaktır. Bu da nahiv ilminin kurallarını, sözde kullanmak ve tatbik etmekle gerçekleşir. Yine ona göre, kelimeler tek başına fasih olmayıp ancak cümle içinde fasih ve belîğ olabilir. Sözün de belîğ olabilmesi için, nahiv kurallarına uygunluğu şarttır. Bu yüzden müellif, kelamın nazmı ile eşya arasında irtibat yolları olarak gördüğü nahiv kurallarından atıf harfleri, takdîm-tehir, hazf, mübteda ve haberin hazfî, hal cümlesindeki vavın hazfî v.b. konuların önemini vurgulayıp, îcâz, itnâb, vasl, kasr ve muktezâyı hâli, mana (nazm) için gerekli görmüştür. Ona göre nazmı eşyaya bağlayan nahiv kuralları yeni anlamlar için çok önemli idi²⁸.

es-Sekkâkî, meânî ilmini, “*muktezâyı halin sözde tatbikinde muhtemel hataları tespit*

²⁶ el-Kazvîni, a.g.e., 4-5.

²⁷ Ahmed Matlûb, a.g.e., 287.

²⁸ ‘Abdulkâhir el-Curcânî, *Delâ’ilu’l-i’câz*, nşr. Reşîd Rızâ, Dâru’l-ma’rife, Beyrut, 1978, 44-50.

edip, korumak için söz ifâdelerindeki özelliklerin araştırılması” şeklinde târif etmiştir²⁹. Aynı anlama gelecek ancak daha açık bir ifade ile el-Kazvîni (739/1338) bu târifi sadeleştirerek; “Arapça lâfızların, kendisiyle muktezâyı hâle (ortama) uygunluğu sağlanan durumları öğreten bir ilimdir³⁰” şeklinde ifade etmiştir. es-Sekkâkî, meânîyi; İsnâd-ı haberiyye, müsned ve müsnedün ileyh, fiille ilgili olanların durumu, kasr, inşâ’, fasl-vasl, îcâz, itnâb ve icâz şeklinde kısımlara ayırır ve bunları geniş olarak ele alır. el-Kazvîni de onun bu sınıflandırmasını kabul ederek anlaşılır şekilde özetleyerek telhîs yapar. es-Sekkâkî’nin bu tasnifleri, ‘Abdulkâhîr’in adı geçen iki eserinde ve diğer belâgat eserlerinin muhtelif yerlerinde farklı konular içerisinde mevcuttur. es-Sekkâkî ve el-Kazvîni’nin meânî tarifleri de bu ilmin nahiv ilmi ile olan irtibatını açıkça ortaya koymaktadır³¹. Ona göre meânî ilmi için, mantık ilmindeki had (tarif etme ve sınırlama) ve istidlâl (delillendirme) bilgisine sahip olunması gereklidir.

‘Abdulkâhîr’in meânî’n-nahv kavramında söylemek istediği manayı es-Sekkâkî farklı bir üslupla tarif etmiştir. es-Sekkâkî bu tarifte nahiv kuralları ifadesini kullanmasa da buna işaret etmiştir. Ayrıca es-Sekkâkî, muktezâyı hal şartını özellikle vurgulamıştır. Âbdulkâhîr de muktezâyı hâl şartını söz ile ifâde etmemişse de kullandığı ifadelerle buna işaret etmiştir. el-Kazvîni ise meânîyi daha açık bir şekilde yeniden tarif etmiştir. Günümüz belâgatçıları onun yaptığı tarifleri küçük ifade değişiklikleri ile kabul etmişlerdir³².

2-BEYÂN İLMİ

el-Cahiz’in, *el-Beyân ve’t-tebyîn* adlı eserinde “*beyân*” kavramını ele alıp incelemiş ve bu özelliği ile de hem belâgatın hem de beyân’ın kurucusu olarak kabul edilmiştir. Ancak el-Cahiz, bu kavramı kapalı olan şeyleri apaçık olarak ifade etmek anlamında kullanır. Ona göre, insanların gönül ve zihinlerindeki manâlar ve duyguları harekete geçiren düşünceler gizli olduğundan; insan, beyân melekesiyle karışıklıkları düzeltir, mühmel olan bir şeyi sağlamlaştırır, bilinmeyeni gösterir, garibi maruf yapar, anlatılmak istenilen şeyi daha açık hale getirir. Ona göre kısaca beyân, gizli olan manâyı açığa çıkarmaktır³³. Ama bazen de belâgat anlamında kullanır ve sözde muktezâyı hale uygunluk şartını arar. *Beyân* kavramı el-Câhiz’den itibaren gelişmeler göstermiş, el-‘Askerî, İbn Reşîk gibi belâgatçılar vasıtasıyla

²⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 161.

³⁰ el-Kazvîni, *a.g.e.*, 12.

³¹ ‘Ali Cemil Sellûm- Hasan Nüreddîn, *ed-Defil ilâ ‘ilmi’l-belâga ve ‘arûzi’l-Halîl*, Dâru’l-‘ulûmi’l-‘arabiyye, Beyrut, 1990, 35.

³² Bkz. Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâga*, İhyâ’it-turâsi’l-‘arabî, Beyrut, 1963.

³³ el-Câhiz, *a.g.e.*, I, 75-80.

gelişimini sürdürmüş, nihayet ‘Abdulkâhir el-Curcânî ile beyânın kısımları olan teşbih, mecaz ve kinaye olarak etraflı bir şekilde incelenmiştir³⁴. ‘Abdulkâhir bu sanatları ele alış ve inceleyiş biçimi ile “beyân” ilminin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Ancak ‘Abdulkâhir bu sanat dallarının beyân ilmi içerisinde ele alınması gerektiğini belirtmemiştir. es-Sekkâkî, önce beyân ilmini tarif etmiş daha sonra bu tarifi içerisinde girebilecek sanatları, ki bunlar teşbîh, mecâz ve kinâyedir, bu ilmin içerisinde tasnif etmiştir. es-Sekkâkî’nin tarif ve tasnifi çok önemli etki yapmış, yaşadığı ve sonraki dönemde belâgatçılar tarafından büyük ilgi görmüştür.

es-Sekkâkî, beyan ilmini “*Muhatabın arzu ettiği şeyi elde etmek ve sözün ortama uygunluğundaki hatalardan sakınmak için, az veya çok kendisine açıkça delâlet etmede birbirinden farklı yollarla dile getirmenin öğrenildiği bir ilimdir*” şeklinde tarif etmiştir. el-Kazvînî de onun beyan ilmi için yaptığı bu tarifi³⁵ daha anlaşılır bir şekilde şöyle ifade etmiştir; “*Bir manayı, kendisine açıkça delâlet etmede birbirinden farklı yollarla dile getirmenin öğrenildiği bir ilimdir*³⁶”. es-Sekkâkî beyân ilmini teşbîh, istiâre, mecâz ve kinaye olarak kısımlara ayırırken, el-Kazvînî istiâreyi mecâzın içerisinde dahil ederek teşbih, mecâz ve kinaye şeklinde üç kısımda incelemiştir.

3-BEDÎ’ İLMİ

Bedî’ kavramını ilk olarak el-Esma’î (öl.216/831)’nin Mervân b. Ebî Hafsa için kullandığı “*aksaru badî’an*” ifâdesinde görmekteyiz³⁷. Daha sonra bu kavram al-Câhiz’de görülür. O, *bedî’*’nin Araplara mahsus olduğunu; bu yüzden Arap dilinin diğer dillere göre ileri seviyede bulunduğunu ifâde etmiştir³⁸. el-Cahiz’in kastedtiği *bedî’* kavramı burada izah ettiğimiz *bedî* olmayıp; mana orjinalligidir. İbn Reşîk de *bedî’* kelimesini bu manada kullanmıştır. Ancak İbn Reşîk, 30’dan fazla *bedî* sanatını eserinde ele almıştır³⁹.

Abbâsîlerin hakim olduğu meşrik bölgesindeki belâgatçılar, daha ziyade beyân ilminin dalları üzerinde yoğunlaşırlarken; el-Mağrib (Kuzey Afrika) bölgesinin âlimleri *bedî’* ilmini tercih etmişlerdir. Zira *bedî’*, lâfız ve manâ güzellikleri ile ilgili sanatları ihtiva ettiği için, bu sanat dallarına ağırlık vermişlerdir⁴⁰. İbn Reşîk’in *bedî’* dallarına ağırlık vermesi de bunu

³⁴ ‘Abdulkâhir el-Curcânî, **Esrâru’l-belâga**, Reşîd Rıza, Dâru’l-ma’rife, Beyrut, tsz.

³⁵ es-Sekkâkî, **a.g.e.**, 156.

³⁶ el-Kazvînî, **a.g.e.**, 102

³⁷ el-Asma’î, **Fuhûletu’s-şu’arâ’**, nşr. ‘Abdulkâdir Ahmed, Kahire, 1971, 5.

³⁸ el-Câhiz, **a.g.e.**, IV, s. 55.

³⁹ Bkz. İbn Reşîk el-Kayrevânî, **el-‘Umde fi mehâsini’s-şîr ve âdâbihî ve nakdihi**, nşr. M. Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, Dâru’l-cil, Beyrut, 1982.

⁴⁰ İbn Haldûn, **el-Mukaddime**, Dâru’ş-şâ‘b, Kahire, tsz, 1067.

göstermektedir. Meşrik bölgesinde yaşayan ‘Abdulkâhir’in ise, bedî‘ sanatlarına yer vermeyip; daha zor olan meânî ve beyân ilimlerini tercih etmiş olduğu görülür.

es-Sekkâkî, meânî ve beyândan sonra lafız ve mana güzelliklerinden bahseder ve bunların sözün tezyini , belâgat ve fesahatta çok önemli olduğunu belirtir. Ancak bu kısma bedî‘ adını vermez. el-Kazvînî de telhîsinde es-Sekkâkî’nin bu ifadesine bedî‘ adını verir. Ona göre bedî‘; “muktezâyı hale uygunluğu ve ifade açıklığına riayet edildikten sonra kendisiyle sözün güzellik yönleri bilinen bir ilimdir⁴¹”. Bu kısım altında 33 tane bedî‘ sanatını inceler. Onun bu çalışması bedî‘ sanatlarının korunmasını ve üzerinde çalışılmasını sağlamıştır.

es-Sekkâkî, 16 tane bedî‘ sanatına yer verir. Bunlar; “*mutâbaka, mukâbele, murâ‘âtu’n-nazîr, muzâvece, muşâkele, îham, leffu ve’n-neşr, cem, tefrîk, taksim, el-cem me’attefrîk, el-cem me’attaksîm, te’kidulmedh bimâ yuşbihuzzem, tevcîh, i’tirâz, iltifât, istitbâ*⁴². es-Sekkâkî’nin döneminde bedî‘ sanatları çok fazla olmasına rağmen, diğerlerine eserinde yer vermemesinin sebebi, lafız ve mana yönü ile en önemlilerini tercih etmesinden kaynaklanmıştır⁴³.

el-Kazvînî’nin incelediği bedî‘ sanatları ise; “*tıbâk, irsâd, muzâvece, ‘aks, rucû’, tevriye, istihdâm, leffü neşr, cem’, tefrîk, taksîm, tecrîd, mubâlaga, el-mezhebu’l-keâmî, husnu’t-ta’lîl, tefrî’, te’kidu’l-medh bima yuşbihu’z-zem, te’kidu’l-zem bima yuşbihu’l-medh, idmâc, tevcîh, tecâhulu’l-‘ârîf, el-kavl bi’l-mûcib, ittirâd, cinâs, reddu’l-‘acûz ‘ala’s-sadr, sec’, teştîr, muzâvece, kalb, teşrî’ luzûm mâ lâ yelzem*’dir ⁴⁴. el-Kazvînî, bu sanatları isimlendirmede bazen es-Sekkâkî’den farklılık göstermiştir. Meselâ; es-Sekkâkî’nin “îham” dediği bedî‘ sanatını, el-Kazvînî “tevriye” olarak adlandırmıştır.

es-Sekkâkî, belâgat ve fesâhat kavramlarını açıklamazken; el-Kazvînî belâgat ile fesahatı eserinin mukaddimesinde ele alır. Ona göre belâgat iki kısımdır. Birincisi kelamın belâgatıdır ki; “kelamın fasih olmasının yanısıra, muktezâyı hâle uygun olmasıdır”. Mütakellimin belâgatı ise; “kendisiyle belâgatlı söz kurabilen bir kabiliyettir⁴⁵”. Ona göre sözün fesâhatı ise; “kelimelerin fasih olmasının yanısıra, za’fu’t-te’lif (dilbilgisi kurallarına aykırılık), tenâfuru’l-keimat(telaffuz uyumsuzluğu), ve ta’kid (dügümlü, karmaşık söz) den arınmasıdır”.

el-Kazvînî’nin dışında Bedruddîn b. Mâlik (öl.668), ‘Abdurrahmân eş-Şîrâzî (öl.757) ve et-Taftâzânî (öl.792/1290), es-Sekkâkî’nin el-Miftah adlı eserine telhîs yazmışlardır. es-

⁴¹ el-Kazvînî, a.g.e., 10.

⁴² es-Sekkâkî, a.g.e., 200.

⁴³ ‘Abdul‘azîz el-‘Atîk, a.g.e., 276.

⁴⁴ el-Kazvînî, a.g.e., 136.

⁴⁵ el-Kazvînî, a.g.e., 250.

Sekkâkî'nin, şekilci ve kuralcı belâgat tarzı modern dönemde Emîn el-Hûlî gibi belâgatçılar tarafından tenkit edilerek belâgata farklı bir çehre kazandırılmaya çalışılmıştır⁴⁶. Ancak onların bu girişimleri teoride kalmış, yine es-Sekkâkî, al-Kazvînî ve konuya şerhleri ile katkıda bulunan Sa'duddîn et-Taftâzânî'nin te'lif ettiği eserler günümüzde geçerliliğini sürdürmektedir.

Sonuç olarak; belâgat ilmi teorileri konulmadan önce edipler tarafından pratik olarak tatbik edilmiş; el-Câhiz, İbnu'l-Mu'tez gibi edipler tarafından teorileri konulmuştur. 'Abdulkâhir el-Curcânî ile belâgat bilgi yönüyle son halini almıştır. 'Abdulkâhir el-Curcânî'den sonra onun belâgat ile ilgili eserlerine telhis ve şerh etme dönemi başlamıştır. el-Curcânî'nin adı geçen eserlerine en güzel telhîsi es-Sekkâkî yapmıştır. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ûlûm* adını verdiği bu telhîsin üçüncü bölümünü belâgat ilmine tahsis etmiştir. es-Sekkâkî, belâgatı meânî, beyân şeklinde iki kısma ayırmış, bedî' ilmi ile ilgili sanatlara da kısaca yer vermiştir. el-Kazvînî ise belâgatı meânî, beyân ve bedî' olarak üç kısımda tasnif etmiştir. es-Sekkâkî'nin, yaptığı tasnifler ve bunlarla ilgili bölümler oldukça isabetlidir. Ancak belâgat meselelerini, mantık ve felsefe kuralları çerçevesinde tarif yaptığından; edebî zevki ihmal etmiştir. es-Sekkâkî'den sonra belâgatta şekilci tarz günümüze kadar devam etmiştir.

⁴⁶ Ahmed Matlûb, a.g.e., s. 399-400.